

11. Dode Z. V. Costume as Representation of Historical and Cultural Reality: On the Question of the Method of Research / Z. V. Dode // Structural Semiotic Research in Archeology. Т. 2. Donetsk: Donetsk. nats University, 2005. 305-329 pp.
12. Pogozheva AP Anthropomorphic plastics of Tripoli / A. P. Pogozheva. Novosibirsk: Science, 1983. 144 pp.
13. Ponomarev A.P. Ukrainian ethnography: course of lectures / A. P. Ponomarev. Kyiv: Lybid, 1994. 317 pp.

УДК 37.035.6:745/749

Гулей О.В., Штеба К. О.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ХУДОЖНЬОГО РОЗПИСУ

Статтю присвячено історії розвитку художнього розпису в центральних областях України. Головну увагу приділено становленню петриківського декоративного розпису (с. Петриківка Царичанського району, Дніпропетровської області), одному із найпопулярніших видів народного мистецтва України.

Ключові слова: художній розпис, декоративно-прикладне мистецтво, село Петриківка, народні майстри.

Guley O. V., Shteba E. A. Из истории развития отечественной художественной росписи

Статья посвящена истории развития художественной росписи в центральных областях Украины. Главное внимание уделено становлению петриковской декоративной росписи (с. Петриковка Царичанского района Днепропетровской области), одному из самых популярных видов народного искусства Украины.

Ключевые слова: художественная роспись, декоративно-прикладное искусство, село Петриковка, народные мастера.

Guley O.V., Shteba K. O. From the history of the design of national artistic painting

The article is devoted to the history of the development of artistic painting in the central regions of Ukraine. The main attention is paid to the development of Petrykivsky decorative painting (village Petrykivka Tsarichansky district, Dnipropetrovsk region), one of the most popular types of folk art in Ukraine.

Keywords: artistic painting, arts and crafts, village Petrykivka, folk craftsmen.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. На сучасному етапі дана тема є досить актуальною, адже помітно зросла етнічна свідомість народу, посилюється інтерес до вітчизняної давнини, люди усвідомили необхідність збереження традиційного народного мистецтва як генофонду духовності. Народне мистецтво в Україні є складником національного способу життя, виразником його етнічних ідеалів. Любов до рідної мови, обряду, традиційного ремесла і, в цілому, – до розуміння сутності національних цінностей формує у дітей та молоді любов до рідного краю. Важливим сьогодні є засвоєння цілісності та різноманітності культурно-історичного досвіду й набутку народу, що дає розуміння закономірностей розвитку народного мистецтва.

Петриківський декоративний розпис є одним із унікальних проявів української художньої культури, яка сягає корінням у глибини історії, що створювалась протягом століть працею і талантом наших пращурів. Петриківський розпис, за більш ніж столітню історію свого існування, пройшов шлях від виникнення художньої традиції до внесення у репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО у грудні 2013 року.

Аналіз актуальних досліджень. Цікавитись петриківським розписом діячі науки і культури почали наприкінці XVIII століття. У цей період з'явилися народознавчі розвідки Є. Євенбаха, Д. Яворницького та інших. Дослідження народної творчості представлено у роботах В. Антоновича, Я. Головацького, М. Драгоманова, М. Костомарова та інших. Сучасними вченими, такими як: Є. П. Верещак, О. І. Воловиченко, Г. Е. Левченко, М. П. Тименков, Д. О. Тхоржевський, закладено основи методики навчання декоративного художнього розпису взагалі та петриківського розпису зокрема.

Мета дослідження: проаналізувати історичні відомості про розвиток петриківського художнього розпису як вагомого компонента народної культури України.

Виклад основного матеріалу. Петриківський декоративний розпис – один із видів українського народного малювання, що виник у селі Петриківка (Царичанського району, Дніпропетровської області). Первинно село дістало назву Петрівка, від імені старшого кошового гетьмана війська Запорізького Петра Калнишевського. З часу свого заснування (1772 р.) Петриківка була важливим адміністративним та торговельним центром, де тричі на рік збирався ярмарок, на якому місцеві майстри продавали килими, вибійчані тканини, а також вироби з дерева – скрині, сани, вікна, народні музичні інструменти (кобзи, бандури), розмальовані рослинним орнаментом [1]. Після ліквідації у 1775 році Запорізької Січі село стало казенною слободою, жителі якої не зазнали кріпосного гніту, що також сприяло розвитку народного промислу [5].

Спочатку петриківський декоративний розпис розвивався у вигляді стінопису житлових приміщень та декору речей господарського і хатнього вжитку. Із покоління в покоління передавалися традиції розпису, образотворчі мотиви якого виявилися і в народних картинах [4]. На початку XX століття, у зв'язку з появою паперу на селі та широким попитом на хатні настінні розписи, почалося виготовлення петриківськими

майстрами і паперових прикрас – мальовок (рушники, килими, деталі архітектурного декору – стрічки і квіти для комина тощо), якими оздоблювали інтер'єр житлового приміщення [3]. Характерним для мистецтва петриківського декоративного розпису є рослинний орнамент, що продовжив традиції орнаментики українського бароко. Він ґрунтується на уважному вивченні реальних форм місцевої флори та створенні на цій основі стилізованих фантастичних, неіснуючих у природі форм квітів – цибульки, кучерявки тощо. Широке застосування у петриківському декоративному розписі мають мотиви садових (жоржини, айстри, тюльпани, троянди) і лугових (ромашки, волошки) квітів та ягід – калини, полуниці і винограду. Характерні для петриківського орнаменту є також зображення акантового листа (місцева назва – папороть), пуп'янків, перистого ажурного листа. Подібні рослинні мотиви зустрічаємо й на стародавніх речах, що належали колись запорізькій старшині [2]. У ХІХ столітті Петриківка була центром розповсюдження стінопису на Україні, орнаментика якого бере початок від стародавньої традиційної орнаментики, яка широко застосовувалась в побуті козаків для оздоблення їх житла, начиння та зброї. Основними видами орнаментальних композицій стінного розпису були вазони, букети, гілочки, окремі квіти та смуги фриза – бігунчики. Вони застосовувались або поодинокі, або поєднувались у складну композицію, підпорядковану архітектурній структурі печі [4].

Настінний розпис виконувався за допомогою простих засобів і матеріалів. Основними забарвлюючими матеріалами були крейда, сажа, кольорові глини та саморобні рослинні фарби, які виготовлялись виварюванням трав, листя пасльону, ягід та квітів (наприклад, зелену фарбу видобували з листя пасльону та пирію, синю – з квітів проліска, жовту – з пелюсток соняшника та лушпиння цибулі, жовтогарячу – з кори молодих яблуневих пагонів, фіолетову різних відтінків – з ягід бузини та шовковиці, червону – з соку вишні, коричневу – з ягід жостеру). Вживали також природний барвник – вохру. Розріджувачами та закріплювачами фарб у давнину були: яєчний жовток, молоко, природний вишневий клей, пізніше стали вживати цукор. За інструмент у майстрів петриківського декоративного розпису правили саморобні пензлики з котячої шерсті та палички з болотної очеретини, деякі деталі (наприклад, ягоди) малювались просто пальцем. Оскільки настінний розпис часто відновлювався, то не було потреби застосовувати консервуючі засоби, що запобігають загніванню білкових речовин. Але, коли розписували дерев'яні речі домашнього вжитку, то в розведену на яєчному жовтку фарбу додавали трохи оцту, або застосовували олійні фарби [7].

Роботи петриківських майстрів, малюнки-розписи (Н. Білокінь, І. Пилипенко та інших) – становили орнаментальні композиції: квіти, гілочки, букети, фризи, кашпо-килимки, виконані на папері темперою – експонувались на Першій виставці українського народного мистецтва в Києві (1936 р.) [8]. У 1936-1941 роках у Петриківці існувала школа декоративного народного малювання, в якій композицію петриківського орнаменту викладала відома майстриня, заслужений майстер народної творчості України Т. Пата та її дочка, В. Кучеренко [2]. Випускники школи почали працювати у різних галузях художньої промисловості, застосовуючи орнаменту петриківського розпису в оздобленні тканин, розписі фарфорового посуду, виробів з дерева тощо.

З 1958 року в Петриківці було відкрито цех лакового розпису, де виготовлялись скриньки й декоративні тарелі з пресованої тирси, розписані фарбами. В експериментальному цеху з 1970 року виробляли декоративні панно, намальовані на папері яєчною темперою, точені з дерева розмальовані декоративні вазони, тарелі, корали, цукерниці, яйця-мальовки тощо [3].

Основними традиційними композиційними сюжетами петриківського розпису служили декоративні панно, що часто нагадують мануфактурні килими ХІХ століття, мотиви «вазон», «букет», окрему «гілочку» і «фриз». Яскравими представниками петриківського розпису були: Н. Білокінь, П. Глущенко, Г. Ісаєва, Т. Пата, І. Пилипенко, Н. Тимошенко [2; 3; 4]. Майстри Петриківки, зберігаючи традиційні мотиви і композиційні схеми декоративного розпису й нині розвивають і збагачують його новими елементами.

Аналіз низки наукових праць уможливив виокремити основні чотири типи мазків для опанування техніки петриківського розпису, традиційна назва яких «гребінчик», «зернятко», «горішок», «перехідний мазок». «Гребінчик» – це мазок, що починається з потовщення, яке робиться натиском пензля, і закінчується «тоненьким вусиком», що малюється легким дотиком кінчика пензля. Покладені поряд кілька таких мазків нагадують гребінець. Гребінчиковий мазок може бути і коротким, і видовженим, тому він найпоширеніший у роботі петриківців. Ним малюють пелюстки, листя і трави різноманітної форми. «Зернятко» – мазок, який починається з найлегшого дотику і закінчується найсильнішим натиском. Якщо мазки «зернятко» покладені по обидва боки стеблини вістрям назовні, зображення нагадує колосок, звідси і назва мазка – «зернятко». «Горішок» складається з двох гребінчикових мазків, вигнутих півлунками і покладених один проти одного. Заповнивши між півлунками порожнє місце гребінчиковим, або двома-трьома зернятковими мазками, матимемо форму, подібну до лісового горіха, звідки й назва. Без «горішка» не можна намалювати зав'язі, пуп'янки чи квітки. «Перехідний мазок» накладається одним пензлем, але двома фарбами. При цьому фарби розмішуються до густоти сметани, сухий пензель умочують в одну фарбу (наприклад, у зелену), а потім у другу (наприклад, у жовту). На папері залишається слід від жовтої фарби, який плавно переходить у зелений без змішування їх. Фарби не рідкі, розведені на яєчному жовтку, тому вони не зливаються, а лише проглядають одна з-під другої, створюючи дивовижно тонкі переходи від одного кольору до іншого, яких не можна досягти іншими технічними прийомами [5].

Л. Любарська зазначає, що оволодіваючи технікою виконання традиційних мазків петриківців, учні поступово ускладнюють виконання кожного з чотирьох мазків, вчать аналізувати форму квітів, листя, плодів, а пізніше і тваринного світу, перетворюючи мотиви в декоративні форми і самостійно створюючи композиції, навчаючись у народних майстрів, у природи [6]. С. Трач наголошує на тому, що вивчаючи петриківський народний декоративний живопис, його давні традиції, учні повинні глибше оволодіти і деякими нетрадиційними прийомами, які слід використовувати в роботі [7]. До цих прийомів належить, наприклад, нанесення на папір плям пальцем. Умочивши кінчик пальця у фарбу, торкаючись ним паперу, на якому залишається кругленька пляма, трохи світліша в центрі з темнішим контуром довкола. Поклавши в певному порядку подібні плями, можна зобразити гроно винограду, горобини, калини, смородини, порічки. Цікавий прийом накладання кольорових плям і смужок за допомогою зрізаного навскіс стебла рогози. Покладені ритмічно, у певному порядку кольорові смужки дають можливість зобразити квіти майорів, грона ожини. Широко використовують і прийом продряпування по сирій фарбі прожилок на листках і пелюстках квітів загостреним кінцем палички, або держальцем пензля. Таким чином же намальовані листочки чи квіти можливо ефектно і швидко прикрасити невеличкими випуклими цяточками, накладеними кінцем держальця пензля, вмоченого в густу фарбу. Накладені в ряд випуклі цяточки збагачують малюнок і колорит відповідних рослинних форм. Використовуючи прийоми народних майстрів, слід пам'ятати, що вони працювали відразу фарбами, без попереднього контура олівцем, не робили ні етюдів, ні ескізів, свій творчий задум до дрібних деталей виношували в уяві, і втілювали задум у відповідному матеріалі, не допускаючи правок і переробок. У цьому і полягає висока майстерність народних майстрів петриківського розпису.

Таким чином, серед основних прийомів та технік виконання петриківського художнього розпису слід виділити такі: прийом одночасного накладання двох кольорів одним пензлем, так званий перехідний мазок – наслідком його є найтонші переходи від одного кольору до іншого без змішування їх; нанесення на папір плям пальцем; накладання кольорових плям і смужок за допомогою зрізаного навскіс стебла рогози; прийом продряпування по сирій фарбі прожилок на листках і пелюстках квітів загостреним кінцем палички або держальцем пензля.

Відтак, художня школа петриківського декоративного розпису, якій притаманні енергійність, чіткість декору, яскравість фарб, з часом вийшла далеко за межі окремого осередку і набула поширення в ряді міст і сіл України.

Висновки. Узагальнюючи вищесказане можемо стверджувати, що петриківський розпис – це давня галузь українського декоративного мистецтва, сповнена яскравих барв та неповторних композицій, створених руками талановитих майстрів; важливим є те, що мистецтво петриківського розпису постійно розвивалося й розвивається нині, а його традиції та мотиви (що передавалися з покоління в покоління) не лише розвивають навички виконання декоративного розпису, а й виховують у дітей та молоді любов та повагу до народної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. С. Станкевич. Львів: Світ, 1992. 271 с.
2. Глухенька Н. Петриківські майстри декоративного розпису / Н. Глухенька. К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1959. 63 с.
3. Глухенька Н. Творці прекрасного (про майстрів укр. декоративного розпису с. Петриківка) / Н. Глухенька // Жовтень. 1972. № 5. с. 130.
4. Довгаль С. Панко – культура Петриківки // Україна молода. 1999. 7 жовтня. С. 11.
5. Кириченко М. А. Український народний декоративний розпис: Навчальний посібник. Київ: Знання-Прес, 2006. 228с.
6. Любарська Л. М. Образотворче мистецтво. Підручник для 4 класу / Л. М. Любарська. Київ: Форум, 2004. 160 с.
7. Трач С.К. Уроки образотворчого мистецтва 4 кл. Посібник вчителя С. К. Трач. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2006. 120 с.
8. Українські декоративні розписи: Альбом. Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1957. 32 с.

REFERENCES

1. Antonovich E. A. Decorative Applied // E. A. Antonovich, R.V. Zakharchuk-Chugai, M.S. Stankevich. Lviv: Svit, 1992. 271 p.
2. Glukhenka N. Petrikivski mainstra decorative rozpisu / N. Glukhenka. K.: Sovereign vidavnitstvo vyotvorotchichogo mytstv i music museums URSR, 1959. 63 p.
3. The deaf N. The creature of the beautiful (about the Maistre of Ukrainian decorative rozpisu. Petrikivka) / N. The Deaf. / Zhovten. 1972. № 5. p. 130.
4. Dovgal S. Panko - Petrikivka culture / S. Dovgal // Ukraine is young. 1999. 7 of Zhovtnya. p. 11.
5. Kirichenko M. A. Ukrainian Decorative Decorative Rozpis: Navchalny Patient / M. A. Kirichenko. Kyiv: Znannya-Pres, 2006. 228p.
6. Lyubarska L. M. Imaginative. The handler for grade 4 / L. M. Lyubarska. Kyiv: Forum, 2004. 160 p.
7. Trach S.K. The lessons of the imaginative Mystetstva 4 cells. Posbnik vchitelea S. K. Trach. Ternopil: Navchaln book Bogdan, 2006. 120 p.
8. Ukrainian decorative roses: Album. Kyiv: Sovereign vidavnitstvo vyotvorotchichogo mytstv i muzichnoj literaturi, 1957. 32 p.